

מבוא

הכרך הראשון והשני של "סוד מדרש התולדות" מתבססים על השיעורים השבועיים על מדרש רבה שניתנו על-ידי הרב אשכנזי ז"ל בשנת תשמ"ט (1988). כבר מתחילת הוראתו, מיד אחרי מלחמת העולם השנייה בצרפת, ואחר כך בירושלים, היה הרב בין היחידים שלימד את המדרש כמקצוע בפני עצמו, ולא ככלי עזר ללימוד פרשנות זו או אחרת, במסגרת בית המדרש. בכך הוא המשיך את דרכם של רבותיו, ובמיוחד ר' יעקב גורדין ז"ל¹ שפגש בשנת 1946. ר' יעקב גורדין חשף לפניו במיוחד את תורת המהר"ל² ואת השיטה ההיסטוריוסופית שלו. לפיכך תורת התולדות של הרב מושפעת רבות משיטתו.

---

1 ר' יעקב גורדין (1896-1947) היה רבו האשכנזי הראשון של הרב אשכנזי, אחרי מלחמת העולם השנייה. הוא נולד ברוסיה, נמלט קודם כול לגרמניה והגיע לצרפת ב-1933. חלק מכתביו כונסו בספר: Gordin, J., *Ecrits, Le renouveau de la pensée juive en France*, Albin Michel, Paris, 1995.

כך מתאר הרב אשכנזי את חשיבות הפגישה עם ר' יעקב גורדין ז"ל: "מר"ר יעקב גורדין ייצג עבורי אישיות שהצליחה לייצר אחדות עמוקה בין התרבות היהודית המסורתית והתרבות האירופית. מר גורדין, כפי שהוא כונה ע"י כולם, היה גדול בחכמת התלמוד, מקובל ופילוסוף שהצליח להציג בפנינו אפשרות לייחוד בין המחשבה הכללית והמסורת היהודית, תוך שהוא עושה זאת מתוך עולם המושגים של חכמת התורה. הבנה זו גרמה לנו לגלות מחדש את חשיבותה וממדיה של המסורת היהודית כפי שהיא משתלבת בפסיפס של התרבות העולמית." ר' יעקב גורדין השפיע רבות על רוב הוגי הדעות המשוויכים ל"אסכולה הצרפתית", וביניהם פר' נהר ופר' לבינאס. הרב אשכנזי נחשב לתלמידו המובהק וממשיך דרכו, למרות שהוא זכה ללמוד איתו רק כשנה, לפני פטירתו. הרב אשכנזי מתאר את השפעתו של ר' יעקב גורדין עליו ושאר תלמידיו בגיליון מס' 23 של כתב העת Pardes משנת 1997, הדן ב-"L'école de pensée juive de Paris".

2 הרב אשכנזי התחיל ללמד את כתבי המהר"ל מפראג (רבי יהודה ליווא בן בצלאל 1512-1609) כבר בתחילת הוראתו והוא ראה בו אחד מעמודי המחשבה היהודית בדור שלנו. שבועות מספר לפני מותו הוא המליץ ללמוד במיוחד את הספר "דרך החיים", שבו הוא ראה את תמצית ועיקר שיטתו של המהר"ל.

לימוד בעיון של אגדות הש"ס או המדרש אינו דבר שכיח במסגרת המסורתית של הישיבות. במקרה הטוב משמש המדרש כלי עזר ללימוד פרשת השבוע או להבנת דברי פרשן זה או אחר. הרב קוק זצ"ל כבר ציין ש"לא תוכל לעד התורה להיות מצומצמת רק בחקר הלכה המעשית לבדו. החלק הרוחני שבתורה, לכל רחבו, עמקו והיקפו, מוכרח גם הוא למצא מקום בישיבה. האגדות, המדרשים הנגלים והנסתרים, ספרי המחקר והקבלה העיונית, המוסר והרעיון, הדקדוק, הפיוט והשירה, כמובן של חכמי אמת וחסידים הראשונים, גם הם הנם גופי תורה, שאף על פי שאי אפשר לתן להם כל כך זמן וכל כך קביעות, כמו ההלכות והתלמודים, הפוסקים הראשונים והאחרונים, מכל מקום אי אפשר כלל, ביחוד בימינו, וביותר בארץ ישראל, הדורשת תעופה רוחנית מבניה בטבע קדושתה, המלוה את כל אורה, למנע את כל אלה מלקחת עבורם מקום חשוב. וצד חידוש זה הוא מוכרח בדורנו, ומוכרח הוא ביותר בישוב החדש, הדורש רפואה רוחנית".³

עבור חלק ניכר מהציבור הרחב המדרש הוא בבחינת אוסף של סיפורים ספק אמתיים, ספק מיתולוגיים שמספרים לילדים הקטנים. בשיעוריו מחזיר הרב אשכנזי את המדרש למקום הראוי לו בלימוד התורה, כמקצוע בפני עצמו, כאחד מארבעת הרבדים של לימוד המקרא כמקרא,⁴ והם פשט, רמז, דרש וסוד.

לימוד בעיון של המדרש הוא בעיקר צורך דורנו משום שדרכו אפשר ללבן סוגיות קיומיות ולהבין תהליכים העוברים על עם ישראל בכלל ועל החברה הישראלית בפרט. כך מתאר הרב את חשיבות לימוד המדרש: "תורת ישראל היא נצחית ויש לה מסר לא רק עבור דור ההתגלות אלא גם עבור כל דור ודור. המדרש מבקש לחשוף משמעות המקרא עבור הדור שלנו, עבור התקופה שלנו (קרי העם היהודי החי אחרי סוף עידן הנבואה), בצורה בלתי תלויה במשמעות שהייתה למקרא עבור דור ההתגלות. דרך הדרש, בכל דור, אנחנו נמצאים מול גילוי אלוקי ועלינו מוטלת החובה להתפנות ולהקשיב לאותו דיבור".⁵

באחד משיעוריו עומד הרב על הבדל מהותי-הומי בין המדרש ובין המיתולוגיה:⁶ "המיתוס ובמיוחד המיתוס המכונן משליך על דמות אחת את

3 ראה אגרות ראי"ה ח"א, איגרת קמו.

4 ראה ברכות ה ע"א רש"י ד"ה "תורה זה מקרא": חומש שמצוה לקרות בתורה.

5 ראה כתב העת Pardes מס' 23 עמ' 140.

6 ראה "Le Mythe et le Midrach", הוצאות מעיינות, גיליון מס' 8, 2000, עמ' 11.

כל תכונות הזהות של הכלל, ובזה הוא הופך את אותה דמות לדמות מיתולוגית, פשוטו כמשמעו. לעומתו, המדרש מרחיב, משליך על הכלל כולו, ובצורה עקיפה ומקיפה על כלל האנושות, על "האדם"⁷, את תכונות הזהות של דמות המופת ההיסטורית".

הדמות העיקרית בסדרה זו של השיעורים על המדרש היא אברהם אבינו, "גדול בענקים"⁸. אברהם אבינו הוא השורש של זהות ישראל מבחינת מידת החסד. לימוד זהותו לעומק, היא זהות העברי היוצא מגלות אור כשדים, והבנת השלבים השונים שהוא עובר בדרכו חזרה לזהותו העברית במלוא תוקפה, בדרכו להר המוריה, הם הכרחיים לדור שלנו, דור הגאולה החוזר מגלות אדום. מכאן החשיבות הכפולה והמכופלת ללימוד ולהבנת הדמיון הקיים בין העובר על אברהם ובין הבעיות העכשוויות הקיומיות של דורנו. בכך מומחש שוב העיקרון החשוב בתורת הרב הרואה בתורה, לפי הכלל "מעשה אבות סימן לבנים"⁹, "תעודת הזהות" שלנו. הבנת הזהות העברית המתחדשת בדורנו הייתה בראש מעייניו ומשאת נפשו.

לימוד המקרא של הרב, דרך המדרש, עובר דרך קריאה מדוקדקת "לכתחילה" של הפסוקים, כאשר איננו יודעים מה קורה אחר כך ואיננו יודעים מהו המשך הפסוק. קריאה זו מאפשרת לחשוף את שלביה השונים של התפתחות זהותו של אברהם אבינו מזהות ארמית לזהות עברית, את ההתלבטויות לגבי הדרך ואת נקודות החולשה שמתגלות בשורש זהותנו הלאומית כעם, כפי שהמהר"ל אומר בספרו גבורות ה': "שאם נמצא חסרון בשורש ימשך החיסרון גם כן אל הנמשכים ממנו"¹⁰.

בהקשר זה כדאי לציין מספר נקודות יסוד בדרך הלימודית של הרב: א. אם ברצוננו לדעת מה התורה אומרת, עלינו לקרוא במדויק את הכתוב בפסוק, ולא להשליך על הפסוק את מאויותנו. אם חז"ל אומרים שיש שבעים פנים לתורה, הווה אומר שיש רק שבעים פנים ולא שבעים ואחד פנים.¹¹ לכן לא כל דעה היא אותנטית, אפילו אם היא נאמרת בשם התורה.

7 ראה דברי ר"ת בתוספות ד"ה "אלא האדם", ב"ק לח ע"א.

8 יהושע יד-טו, ב"ר יד-ו.

9 ראה תנחומא לך לך ט', ב"ר מ-ו, רמב"ן לך לך יב-ו.

10 גבורות ה', פרק ט.

11 ראה במדבר רבה יג-טו, זוהר חלק א מז ע"ב, פרקי אבות ג-יד.

- ב. התרבות הפילוסופית והתפיסה הנוצרית השפיעו רבות על ההכרה היהודית במהלך הגלות, גם אצל הוגי דעות יהודים מובהקים. לכן יש צורך בבירור יסודי של המהות המקורית של לשון הקודש ותורת ישראל.
- ג. ההבנה הפנימית של התנ"ך נעולה בפני בני דורנו, מאז פסקה הנבואה. אין להשוות בין ערכי החיים בעידן הנבואה, כשהבורא מגלה את פניו בעולמו, ובין הזמן של הסתר פנים, שבו האמונה בנויה על הנאמנות לזיכרון החוויה הקדמונית. עם זאת ניתן לפגוש שארית של ידיעה על עולמם של הקדמונים, דרך חכמת הקבלה, דרך לימוד סוד הפסוקים. הבנת פשט המקרא מחייבת מעבר דרך סוד הפסוק וביורר המושגים דרך חכמת הקבלה.
- ד. קיים הבדל תהומי בין האבות לבנים, בין עולם האבות לעולם הבנים. כל אחד מן האבות, קרי אברהם, יצחק ויעקב, לפי מידתו, היה כלל ישראל מבחינת נפש אחת. לכן אל לנו להתפתות ולחשוב שאנחנו איזה אברהם או יצחק בזעיר אנפין ולהתנהג כביכול בדומה למה שהתורה מספרת על אודותיהם אלא שומה עלינו לזכור שאנחנו בני ישראל, בני יעקב, בנו של יצחק, בנו של אברהם, וככזה חובה על כל אחד ואחד מאתנו להשוות את זהותו הפרטית לזהות הכלל דרך קיום התורה והמצוות הלכה למעשה.¹²
- ה. התורה ניתנה לבני ישראל, צאצאי אברהם העברי, יצחק העברי ויעקב העברי דווקא. הזהות העברית אינה עוד זהות אנושית בין שאר הזהויות האנושיות אלא היא בעלת מאפיינים ייחודיים ובעלת היסטוריה שהתורה מספרת אותה בפרוטרוט.
- ו. קדמה לנתינת התורה לעם ישראל דרך ארץ עברית מיוחדת שהתפתחה דרך שם ועבר עד האבות. על רקע אותה דרך ארץ, על רקע אותה זהות אנתרופולוגית¹³ ניתנו התורה והמצוות לעם ישראל. הזהות

12 ראה "נפש החיים" של רבי חיים מוולוז'ין, שער א, פרקים כא-כב.

13 הרב אשכנזי, שלמד בין היתר אנתרופולוגיה אצל קלוד לוי־שטראוס אחרי מלחמת העולם השנייה, מגדיר את מטרת האנתרופולוגיה כבירור מהות הזהות האנושית ומבחיין בין הזהות האנתרופולוגית הבאה מהשתייכות האדם לאומה מסוימת ובין הזהות התרבותית או הדתית של האדם. למשל, המעצמות הקולוניאליסטיות, כדוגמת צרפת או אנגליה ניסו לכפות על עמים שלמים, כולל הקהילות היהודיות ברחבי אותן אימפריות, זהות תרבותית שונה מן הזהות ה"שבטית", האנתרופולוגית שורשית של אותם עמים, תוך כדי יצירת

האנתרופולוגית העברית קדמה לזהות התרבותית הישראלית, מבחינת "דרך ארץ קדמה לתורה"¹⁴.

ז. לעם ישראל יש מסר אוניברסלי ועליו לבנות מחדש את האחדות הקמאית שהייתה נחלת האנושות עד לכישלון מגדל בבל ולשמש דרך החברה הישראלית כדוגמה, מגדל אור, לשבעים משפחות האדמה. עליו להראות לעולם כולו שיש בידי האדם את היכולת לבנות חברה מושתתת על עיקרי המוסר ומוכנה להישפט על-פי אותם ערכים מוסריים.

ח. מכאן נובעת ההבחנה שהרב עושה בין שני מושגים, שהדעה הרווחת רואה בהם רעיון זהה: קוסמופוליטיות ואוניברסליות. יש שתי גישות עיקריות אפשריות במימוש הדאגה לאוניברסל האנושי. הראשונה, הגישה הקוסמופוליטית, גורסת שעל עם ישראל להתפזר בין אומות העולם, ובייחוד אצל הציוויליזציה הדומיננטית בכל תקופה, ולשמש בה מחנך מוסרי של אותן אומות. זו הגישה של חלק מבני משפחות אברהם, כדוגמת נחור אחיו, לבן בן בנו של נחור או חלק מחכמי

מצבים אבסורדים, כמו האמירה שנכפתה על כל תלמידי בתי ספר היסודיים בכל המושבות הצרפתיות במאה התשע-עשרה והעשרים ש"אבות אבותינו היו גלאים"! לכן הרב אשכנזי שם את הדגש על הזהות האנתרופולוגית השורשית של היהודים, היא הזהות העברית, הבאה מעצם היותנו צאצאי העם העברי דרך האבות. הזהות האנתרופולוגית העברית מהווה הנדבך הבסיסי של זהותנו ועליו התבוספה הזהות התרבותית-דתית-תורנית של עם ישראל, בזמן יציאת מצרים ומעמד הר סיני. מטרת התורה בחומש בראשית היא ללמד אותנו מה הם מאפייני אותה זהות עברית (המכונים דרך ארץ של תורה) כדי שנבין על איזה רקע ניתנה התורה לעם ישראל. אלמלא אותה זהות עברית, לא ניתן היה לתת את התורה לעם ישראל. אולם מרגע נתינת התורה וקבלתה על-ידי העם, הזהות הישראלית נוצרת כבעלת שני ממדים בור-מנית - הזהות העברית האנתרופולוגית והזהות התורנית ו"הא בהא תליא" ואי אפשר להפריד בין שני ממדים אלו.

נציין עוד שהרב אשכנזי דחה מכול וכול את הסטרוקטורליזם של קלוד לוי-שטראוס והוא ראה בו הסכנה הגדולה ביותר של התקופה המודרנית. אולם כדרכו הוא אינו נמנע מלעשות שימוש בחלק מן המושגים שפותחו על-ידי שיטה זו ושיטות פילוסופיות מודרניות אחרות, כדי להבהיר היטב את ההבדל התהומי בין שיטות אלו ובין התורה.

14 תנא דבי אליהו, פרק י.

רעיון דומה נמצא במשנתו של הרב צבי יהודה הכהן קוק זצ"ל המסביר כך את הברכה הנאמרת לפני קריאת התורה "אשר בחר בנו מכל העמים ונתן לנו את תורתו": עם ישראל - לידתו בפסח, והוא הולך ומתעלה בימי ספירת העומר עד למתן תורה, שהיא גילוי נשמת ישראל. זהו הסדר של ברכת התורה, שבחר בנו מכל העמים (בפסח) ונתן לנו את תורתו (בשבועות).

ישראל בדורות אחרונים. הגישה השנייה, הגישה האוניברסלית, גורסת כי מימוש חזון הנביאים של ישראל, בנייה מחדש של האוניברסל האנושי, עובר דווקא דרך מימוש זהותו הלאומית של עם ישראל בארץ ישראל ובנייה של חברה למופת בארץ. תפיסת הרב היא שההשגחה, דרך ההיסטוריה של עם היהודי במהלך מאתיים השנה האחרונות, כבר פסקה הלכה למעשה, והתפיסה השנייה היא התפיסה הנכונה. לכן יש לחדד היטב את ההבדל בין שתי התפיסות ולעמוד על הסכנות הקיומיות הכרוכות בגישה הראשונה. הגישה הקוסמופוליטית מזוהה בתורת הרב עם ה"קליפה הארמית" שממנה יצא אברהם אבינו כאשר הוא עזב את הגלות, כאשר יצא מאור כשדים ומחרן.

ט. הרב מדגיש שיש להתבונן בתורה כדי להבין את מאורעות זמננו, ומשום כך יש ללמוד את מקורות האגדה שבחז"ל באותה הרצינות שבה נלמדות סוגיות הלכתיות. כך היה רגיל לבאר שוב ושוב את דברי רש"י במסכת ברכות דף ה ע"א ד"ה "שמצווה לקרות בתורה" שיש לקרוא בתורה כדי להבין את סוד ההיסטוריה.

"חייב אדם לומר בלשון רבו".¹⁵ מימרא זו הייתה שגורה בפי הרב והיא עמדה מול עינינו כאשר התחלנו לערוך את שיעורי הרב על-פי הקלטות שהוקלטו על-ידי תלמידו הנאמן יהודה נקש ז"ל. בשיעורים אלו, ובעידודו של הרב, לא היסס קהל התלמידים לשאול שאלות בכיוונים שונים, והשאלות באופן טבעי השפיעו לא פעם על מהלך השיעור והביאו את הרב לדבר לכאורה על נושאים צדדיים כדי להאיר את הנושא הנלמד. הרב גם היה ער לקשיי המשתתפים בשיעור כאשר הוא האיר באור חדש נושאים שבמבט ראשון נראים כנדושים, ולכן הוא חזר בסבלנות אין קץ על הסבריו, בסגנונות שונים לפעמים, ולא זז ממקומו עד שהוא היה בטוח שהדברים נשמעו כדבעי. הרב גם התייחס לכל שאלה ושאלה, אם היא שאלה של תלמיד חכם, אם לאו. אז הוא היה מנסח מחדש את השאלה ומסביר לשואל למה הוא, כביכול, התכוון כאשר שאל את מה ששאל. זה היה חלק בלתי נפרד מהשיטה הפדגוגית שלו וזה אפשר לכל אחד ואחד מן המשתתפים לחוש שהרב מדבר ישירות אליו.

15 עדויות פ"א מ"ג; ברכות מז ע"א; שבת טו ע"א; בכורות ה ע"ב.

האתגר שעמד לפנינו הוא לשמר את הסגנון המיוחד שאפיין את שיעורי הרב עם כל העושר הלמדני והאינטלקטואלי שלו מצד אחד, ולהציב לפני הקורא ספר שאפשר ללמוד ממנו בלי ללכת לאיבוד מן הצד האחר. לכן בחרנו באופן עקרוני שלא להסיר נושאים והערות אגב, אף על פי שיש בשיעורים אחדים חזרות על נושאים שכבר נלמדו בשיעורים קודמים. הקורא ימצא כי יש תמיד בחזרות אלה הרחבה מסוימת של הנאמר קודם או הארה חדשה של השאלה הנידונה. במספר מקומות מצאנו לנכון להרחיב את הנאמר בעזרת מובאות משיעורים אחרים כדי לאפשר לקורא הנחשף לראשונה לדרך לימודו של הרב להבין לעומק את הנאמר באותו מקום.

באשר לשיטת העריכה, מעבר לשינויים הנחוצים מעצם העלאת הדברים על הכתב, נמנענו מעריכה מכללת שיטתית כדי לשמר את הרצף המקורי של השיעורים. באותם מקומות שבהם חשנו שיש צורך בהרחבת דברי הרב, הוספנו קטעים בגוף השיעור או בהערות משיעורים או ממאמרים נוספים של הרב בעברית או בצרפתית,¹⁶ מבחינת "דברי תורה עניים במקום אחד ועשירים במקום אחר".¹⁷ החלוקה לשיעורים בספר שונה מן החלוקה המקורית של השיעורים בקלטות, וזאת כדי למקד כל שיעור סביב נושא עיקרי.

כותרות השיעורים והחלוקה לפסקאות הן על אחריותנו בלבד. בשולי העמוד הקצינו מקום לציוני מקורות והרחבות. הרחבות אלו נראות לנו נחוצות להבנה נכונה של דברי הרב ורקעם. כמו כל תלמיד חכם שהתורה פרוסה לפניו, באים תמיד דברי הרב על רקע למדני מסוים, שלא תמיד זמין מיד לקוראים. לכן מצאנו לנכון להרחיב באותן נקודות, בלי להתיימר לעשות עבודה מדעית ומקפת כלשהי.

---

16 בשיעורים על סיבת הגלות, שורש זהות האומה, ירידה לצורך עליה וחולשה באמונה עשינו שימוש נרחב בשיעורים שנתן הרב אשכנזי בצרפתית בשנת 1980 על סיבת הגלות בהגות המהר"ל (גבורות ה', פרק ט) במסגרת סמינר על רבותינו הפרושים.

17 ירושלמי ראש השנה, פ"ג, הלכה ה': תני בשם ר' נחמיה היתה כאניות סוחר ממרחק תביא לחמה דברי תורה עניים במקומן ועשירים במקום אחר.

"סוף מעשה במחשבה תחילה". ספר זה לא היה רואה אור, אילמלא תמיכתו של מר ישראל פיבקו שתרם רבות לתוכן הספר על-ידי הערותיו החשובות והאיר את עבודתנו על-ידי עצותיו המחכימות.

תודתי נתונה לכל משתתפי השיעור השבועי שיחד, לאורך שלוש שנים למדנו את דברי הרב. כל אחד ואחת יבואו על הברכה, ובמיוחד נוות ביתי מגי תח' שבלי יוזמתה ועידודה השיעור הזה ובעקבותיו הספר לא היו רואים אור.

יהי רצון שנזכה לראות את כל צאצאינו מחוברים לעולמה של תורה, לומדים את תורת הרב זצ"ל ונוטלים חלק בבניין העם בארץ על-פי תורת ישראל.

חיים רוטנברג

ירושלים, ערב סוכות תשס"ט

המהדורה הראשונה של הספר אזלה מהשוק תוך זמן קצר ולאור הביקוש הרב החליט מכון "מניטו" להוציא לאור מהדורה שנייה של הספר, בה תוקנו שגיאות וטעויות דפוס. כדי להקל על הקורא, במהדורה החדשה, הספר המקורי חולק לשני כרכים א' וב'.

חיים רוטנברג

ירושלים, ערב חנוכה תשע"א